

בסבך נאמנויות ורצונות: יהודים, תוניסאים וצרפתים בתוניסיה 1948

חיים סערון

פתיחה

יום שישי ה-11 ביוני 1948 בעיר הקטנה מכנין יכול היה להסתיים כמו כל יום שישי רגיל, ללא אירוע מיוחד. נער יהודי, יעקב מכלוף ישי, בן 13, שיחק ברחוב, נפל ואיבד את הכרתו. השכנים שראו את הנער מתמוטט אספו אותו לבית הקרוב למקום הנפילה. היה זה ללא ספק מעשה הומני טבעי ביותר של אנשים הגרים בשכנות. באותה שעה התגודדו כמאה צעירים מוסלמים ליד הבית וצעקו: "להרוג את היהודים! הלוואי שימותו!". מפקד תחנת המשטרה חש למקום. הצעירים התפזרו. רופא שהוועק ממהדיה קבע את מותו הטבעי של הנער. השופט המחוזי הגיע גם הוא למקום והחל בחקירה משלו. לא התפתחה תקרית מעבר לכך.¹

לכאורה סיפור של מה בכך. "בזמנים כתיקונם" מי יודע אם סיפור כזה היה נרשם אי פעם בדיווחי המשטרה. מה ששינה את משמעות הסיפור ועשאו אירוע היסטורי היה ההתקבלות של הצעירים המוסלמים והקריאות נגד היהודים. החקירה העלתה כי למשפחת ישי היסטוריה של פטירות מסוג כזה. אחותו הבכורה של יעקב מכלוף נפטרה בדרך דומה שנתיים קודם לכן. גם היא הייתה בת 13 במותה. אחיו נפטר שלוש שנים קודם לאירוע, בגיל 9.

מה גרם להתקבלות? מדוע מיהר המפקח האזרחי של העיר לטלפן בשעה 23:40 לתוניס לדרווח על מקרה זה? דומה כי ההסבר לכך נעוץ כל כולו באווירה המתוחה בעיר כתוצאה מהאירועים בפלסטין.² שלטון קולוניאלי, כמו זה שהיה בתוניסיה משנת 1881, רגיש ביותר לכל אירוע ביחסים הבין-אתניים, קל וחומר בתקופה של מתיחות. זה מסביר את המהירות בטיפול במקרה מצד הרשויות הצרפתיות ואת הדיווח הדחוף כל כך לתוניס. הנה כי כן ההשפעה המרכזית של המצב בפלסטין על היחסים בין הצרדים

1. מח"ן [=משרד החוץ, נאנט], משלוח ראשון, תיק 2793, דו"ח ראש המשטרה של מכנין מיום 12 ביוני 1948. ארכיון הפרוטקטורט התוניסאי, השייך למשרד החוץ הצרפתי (Ministère des Affaires Étrangères, Tunisie, 1er versement), ממוקם בעיר נאנט. התיקים מסודרים לפי משלוחים, ולכן לפני מספר התיק צוין מספר המשלוח.

2. עבודה זו מבוססת בעיקר על מקורות ארכיוניים צרפתיים. מקורות אלו השתמשו אך ורק בשם פלסטין, וכמוהם המקורות התוניסאיים, ולעתים אף עיתונים יהודיים. לכן גרסנו אף אנו פלסטין, ולא ארץ ישראל.

היא בעיקר במשמעות החדשה שקיבלו אירועים חסרי חשיבות ביחסים בין יהודים לבין מוסלמים.

בחרנו למקד את הדיון שלנו בתוניסיה ודרכו לנסות להאיר, על סמך מקורות ארכיוניים ראשוניים, את קשת התגובות לנוכח האירועים בפלסטין ואת השפעתם של אירועים אלה על מערכת היחסים הבין-עדתית בתוניסיה. באמצעות הבנת המצב בתוניסיה וניתוחו אנו מקווים לתרום להבנת קשת התגובות גם בארצות האסלאם האחרות.

תיאור התקופה

פרק הזמן שבין החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947 לבין חתימת הסכמי שביתת הנשק עם סוריה ביולי 1949 היה תקופה דרמטית וסוערת בארץ ישראל, בעולם היהודי ובעולם הערבי. תקופה קצרה זו, פחות משנתיים, השפיעה על דמותן של הקהילות היהודיות בארצות האסלאם, על דמותו הגאופוליטית של המזרח התיכון, על היחסים הבין-מדיניים הערביים ועל היחסים שבין מדינת ישראל למדינות ערב. בתקופה זו נכנס המהלך להקמת מדינת ישראל ולביצור מעמדה לשלביו המכריעים. האחדות הערבית, שטופחה על ידי הליגה הערבית שנוסדה במרס 1945, הגיעה לשיאה בתקופה זו והתבטאה בהשתתפותן של מדינות ערב במלחמה נגד המדינה היהודית שאך נוסדה. הכישלון במלחמה, שהערבים כינוהו "אל-נכבה" – קרי האסון, השואה – גרם להתפוגגות ההתלהבות הפאן-ערבית לפחות עד עליית נאצר לשלטון במצרים. בתקופה זו חלו גם שינויים רבי משמעות בהיערכות הקולוניאלית בעולם. בריטניה הודיעה על פינוי נכסיה בלוב, בהודו ובארץ ישראל. הצרפתים חששו מאוד מההשפעה הצפויה של מהלכי בריטניה על המשך שליטתם בצפון אפריקה ובאזורים אחרים.

סדרה של התפרצויות אלימות בארצות ערב גבתה קרבנות רבים מן הקהילות היהודיות: כ-80 יהודים מתים ומעורר נרצחו בעין ברצמבר 1947;³ 14 יהודים נרצחו בלוב ביוני 1948;⁴ ובאותו חודש נהרגו 34 יהודים בערים אוג'דה וג'ראדה שבמרוקו.⁵ מצבה של הקהילה היהודית במצרים היה קשה עקב הפגיעות ברובע היהודי ומעצם של יהודים רבים.⁶ בעיראק היה חשש שאירועי הפרהוד מיוני 1941 יישנו ויפגעו בקהילה

3. על הקהילה היהודית בעין ראה ר' אהרוני, יהודי עין – קהילה שהייתה, תל-אביב תשנ"א (על ההתפרצות האלימה ראה עמ' 311-365 והמקורות המצוינים שם); T. Parfitt, *The Road to Redemption: The Jews of the Yemen 1900-1950*, Leiden 1996. כן ראה ח' סערן, "המרכיב הפלשתיני בהתפרצויות אלימות בין יהודים לבין מוסלמים בארצות האסלאם", פעמים 63 (אביב תשנ"ה), עמ' 86-131 ובמיוחד 94-105 והמקורות המצוינים שם (להלן סערן, המרכיב).
4. על ההתפרצות האלימה בלוב ראה ר' דה-פליצ'ה, יהודים בארץ ערבית: יהודי לוב בין קולוניאליזם לאומנות ערבית וציונות (1970-1835), תל-אביב 1980, עמ' 214-235, 245-249.
5. סערן, "המרכיב", עמ' 106-117 והערות שם לרבות ההערות הביבליוגרפיות.
6. בת יאור, יהודי מצרים, רמת-גן 1974, עמ' 118-125; M. M. Laskier, *The Jews of Egypt 1920-1970*.

